

Tanulmány

IMRE LÁSZLÓ

Németh László és a XXI. század

Az 1950-es és 60-es években, vagy még korábban eszmélkedők, akik azon kor talán legnagyobb írójának és közgondolkodójának, sőt erkölcsi zsenijének vélték Németh Lászlót, manapság hol mélabúval, hol ingerültséggel konstatálják, hogy (bár deklarált és széleskörű támogatás birtokában megkísérelt detronizációra még nem került sor) más nevektől hangos az irodalmi élet, s még ugyanazon nemzedékből is gyakrabban azt a Márait idézik, akinek írói rangja meg sem közelíti a Németh Lászlóét. Ismeretes módon nagy szerepe van Márai túlértékelésében a több évtizedes tiltását követő rehabilitáló buzgalomnak, ami jogos is bizonyos mértékig, újabban meg olyan lektúr-jellegű művei hangos nemzetközi sikerének, aminek eufórikus kommentálása nem sokban különbözik attól, mintha azon örvendeznénk, hogy Kálmán Imre operettjeinek világsikere immár meghaladta Bartókét.

Az irodalomtörténet tanulságaihoz fordulva azután aggodalmaink böles belátássá szelídülhetnek, ha emlékezetünkbe idézzük, hogy irodalmunk legnagyobbjai is háttérbe szorultak időnként hosszabb-rövidebb időre. Berzsenyi Dániel nemesi-nemzeti retorikája például vajmi kevés megértésre számíthatott a Petőfi–Arany-korszakban, amikor is a népies egyszerűség és természetesség kultusza nem sokat tudott kezdeni az ő mitológiai képeivel, ódai pátozával. De jött a *Nyugat*, jött Füst Milán és Kassák, s Berzsenyi iskolai tananyagból ismét eleven klasszikus, sőt bálvány és eszmény lett, nem sokkal később meg éppen Németh László volt az, aki a magyar irodalom legérdekesebb és legtanulságosabb, leginkább magyar költői közé sorolta most már visszafordíthatatlanul. A halálát követően Arany is anakronisztikus és unalmas muzeális értéknek látszott, míg Babitsék fel nem fedték benne a modern, fájvirág lírikust. Mikszáthot majdnem ifjúsági olvasmánnyá degradálta az idő a XX. század derekára, aztán váratlanul órá kezdtek esküdni a posztmodern kor prózistái, mivelhogy érvényét veszítette a pszichológiai ábrázolás követelményének egyeduralma, s lehetett már szeretni és követni Mikszáthot, a nagy csevegőt, a zseniális mesélőt, és (ami végleg aktuálisnak érződött a rendszerváltás után) az anekdoták mögé rejtőző reménytelenséget.

Mondható volna tehát az, hogy szép és fontos dolog ugyan Németh László örökségének elevenségén őrködni, de szükségtelen, mert úgyis eredménytelen szembehelyezkedni a korkívánalmakkal, azzal, hogy a széppróza belső fejlődéstörvényei alapján, no meg a 70-es, 80-as évek felnövekvő nemzedéke szerint nem ő tekinthető a megújulás elsőszámú forrásának. Ez a belátás egyébként a legkisebb mértékben sem fékezne a Németh László népszerűsítésén fáradozók erőfeszítéseit, hiszen (természetszerűleg) akkor is lehetőség, sőt kötelesség volt Berzsenyi, Arany vagy Mikszáth tanítása, élő örökségként való gondozása, amikor látszólag másfajta értékpreferenciák domináltak. Németh László XXI. századi to-

vábbélése azonban ennél bonyolultabb folyamatnak ígérkezik, s a feladatok is szerteágazóbbak.

Először is: a XXI. század felől nézve a szépíró Németh László sokkal elevebb örökség, mint az 1990-es évek felől, hiszen (romantika, naturalizmus, minden más 30–40 év alatt elvirágzott) a posztmodern után a megváltozott helyzetben új, a posztmodernével ellentétes igények és szükségletek fognak megnyilatkozni. (Máris vannak jelek, amelyek szerint az önmagára reflektáló epika a világra reflektáló epikának adhatja át a helyét.) Németh László Thomas Mannhoz vethető intellektualizmusa és esszéisztikus regényírása, Faulknerhez vethető, mítoszi szövevényű lélektragédiái nélkül nehezen képzelhető el a 2020-as, 2030-as új magyar írónemzedék helyzetrögzítése és pozíciókialakítása. Igaz, drámáinak pedagógiai célzata új kontextusba került 1980–90 után (a *VII. Gergely*, a *Széchenyi*, a *Galilei* aktuális sugallatai kezdtek elhomályosulni, legalábbis a fiatalabb és a kevésbé differenciált befogadó szemszögéből), de a ma és a holnap számára kevés termékenyebb dramaturgiai lehetőség van, mint a történelmi parabola.

Ha Tolsztoj és Camus nem nélkülözhető, akkor a mindenkori magyar széppróza kiinduló szintje (mások mellett) mégiscsak Németh László epikája volna, ha nem mutatkoznának vele kapcsolatban fenntartások és idegenkedések, melyek a szépíróra is árnyékot kívánnak borítani. Ezek megnevezése és megértése nem megy másképpen, mint objektivitásra törekvő, történelmi tárgyú eszmecserével. A népi–urbánus ellentét vagy Németh László állítólagos antiszemitizmusa azért kap hamis, de legalábbis egyoldalú beállítást, mert az 1940-es évek első felének szörnyűségei vetülnek a *Tanú* Németh Lászlójára. Ez éppen olyan, mintha Fülep Lajos 30-as évekbeli aggodalmát a Dunántúl elnémetesedésével kapcsolatban azért bélyegeznénk nacionalista gyűlölködésnek, mert a II. világháború befejezése után a hazai svábokat embertelen módon telepítették ki, illetve hurcolták ártatlanul kényszermunkára, ahonnan olyan kevesen tértek meg, hogy az akciót tudatos népirtásnak is lehet nevezni.

És ahogy csak egyoldalú és történetetlen vélekedés taszíthatja Németh Lászlót a jobboldali bajkeverők táborába, éppúgy csak a tájékozatlanság és az elfogultság marasztalhatja el úgy, mint a Kádár-korszak legitimálóját. Az 1929–33-as világgazdasági válságból jobboldali diktatúrákhoz vezetett az út (Olaszországban, Németországban, Spanyolországban), de még a kapitalizmusnak demokratikus, többpártrendszerű funkcionálása is viszolygást váltott ki Német Lászlóból, már csak erkölcsi és szellemi igényessége folytán is. Miért ne táplálhatott volna reményeket egy elképzelt, osztály nélküli társadalom képlete iránt? (Hozzátehetjük: mindvégig vállalt eszményei, Tolsztoj és Gandhi szellemében akár?) Tudott ugyan a sztálinizmus borzalmairól is, de lehetett-e szava az ellen, hogy felszámolják a kevesek műveltségi monopóliumát, betiltják az operettet, s valódi értékek (Móricz, Ady) lesznek a fő kötelezők. (A kik elé a legvadabb időkben sem helyezték Komját Aladárt vagy Illés Bélát.) Azt is látnia kellett, hogy az 50-es, 60-as évek kultúrpolitikájának középszintű irányítói közt ott van rengeteg népi kollégista, Karácsony-tanítvány, akik (némi marxista külmáz mögött) azt csinálják, amit a népi íróktól tanultak. És pláne 1961, a hrucsevi olvadás és a hazai amnesztiák után, amikor Gagarin űrutazása nyomán a szovjet tudomány versenyképessége több területen is úgy mutatta, hogy a rendszernek a nyugati hatalmak által beharangozott csődje még elég messze van, s amikor már évek óta ő az iskolai kötelező olvasmány, csoda-e, ha egy ilyesfajta lassan humanizálódó, nemzeti felelősségérzettel

gazdagodó diskurzus (amikor is egyre több helyen kerülnek „Grezsza Ferencek” az intézmények élére) az, amitől azt remélheti, hogy jó erőket konzerválhat, s ezzel szellemi és erkölcsi értékeket ment át egy valamikori fordulat számára.

Egyébként is sohasem tartozott a kombattáns szembenállók közé, akik szerint minél rosszabb, annál jobb, azaz minél több szenvedés és pusztulás szakad az országra, annál hamarabb dőlhet romba a rendszer, amiért semmilyen ár nem drága. Kultúrában és emberekben gondolkodott és nem politikai hatalomra vágyott, s ha kultúrában, tudományban előrelépés történt, nem gondolta, hogy ez a Kádár-rendszert konszolidálja, hanem éppen ellenkezőleg, azt várta (és ezt sokban igazolta az idő), hogy minél többen jussanak olyan szellemi és erkölcsi színvonalra, amely szinten már hosszú távon sem baloldali, sem jobboldali demagógia nem fog rajtuk. Hogy is lehetne Németh Lászlót akár a „puha diktatúra” kedvencének tekinteni, amikor a nyugati és észak-amerikai emigráció egésze tizedét nem volt képes produkálni annak, amit Németh László tett a szocialista demagógia ellen. Ha Németh László is emigrált volna, vagy belső emigrációba vonulva elnémul, elkerülhetetlenül egyneműen leninista agitátorokká váltak volna a főképpen a parasztságból érkező ifjú értelmiségiek (akikbe ő bizalmát vetette), akik az ő műveiből merithettek ellenállást a szocialista internacionalizmus és a marxista materializmus félszázados egyeduralma idején.

Ha tett (sosem elvfeledő) gesztusokat Németh László a 60-as években, feltehetően ilyen belátások is vezérelhették (éppúgy, mint Illyés Gyulát, Veres Pétert, másokat.) Lehetett ezt engedékeny magatartásnak beállítani, de ne feledjük: világháborúkat, kommünt, népnymort, haláltáborokat, kulákirtást megért emberről van szó, aki humánus beállítottságánál fogva örül a zsarnokság enyhülésének, mint tanár, mint orvos emberi elmékbe és szívekbe veti reményét, s nem vérontásba és kiszámíthatatlan politikai aspirációkba. Aki ezt nem látja be, nagyon keveset ért Németh László nemzedékének sorsérzékeléséből, adottságaiból, de a jelen, s a jövő politikai és erkölcsi útvesztőiben sem válhat megbízható helyzetelemzővé.

Hozzá kell számítani ehhez még, hogy egy aszketikusan puritán szellemről van szó, aki (a *Harc a jólét ellen* tanúsága szerint) nemcsak a diktatúráktól félti az emberiséget, hanem egy rászakadó és demoralizáló jóléttől is, arról nem is beszélve, hogy nem él benne semmiféle nosztalgia a riasztó szociális különbségeket felmutató 1945 előtti világ iránt. (Ahogy tény, hogy Kodály sem volt túlságosan jó véleménnyel a megvalósult szocializmusról, de azért sosem gondolta, hogy az ő nagyszabású elképzeléseit az éneklő Magyarországról, a kulturált és művelt Magyarországról a 20-as, 30-as évek keretei között lehetett volna megvalósítani.)

Németh László abban volt több és más némely fiatalabb kortársánál, és ezért lehet instruktív a XXI. század számára, mert tapasztalatból tudta (hisz ez volt a harmadik út koncepció lényege), hogy az ő elképzeléseinek egyáltalán nem kedvezne a piaci alapra helyezett oktatás- és művelődéspolitikai. Lehetett és lehet ma is naivnak nevezni a mind a kommunizmus, mind a 60-as években nyugat-európai és észak-amerikai benyomásokból megismert jóléti társadalmakkal való szembehelyezkedést. De ne feledjük, hogy néhány évtizeddel Németh László halála után II. János Pál pápa páratlan erkölcsi tekintélye nem kis részben azon alapult, hogy nemcsak a kommunizmust vetette el, hanem ugyan-

ilyen mértékben érték- és emberellenesnek vélte a nyugati democráciák katasztrofális erkölcsi színvonalát.

Mondanunk sem kell, hogy Németh László humánus nemzetfáltása is aktuálisabb 2020-ban vagy 2050-ben, mint valaha. A trianoni szétdaraboltság, a szocialista internacionalizmus fenyegetése eltörpül a határok nélküli Európa veszélyéhez képest, amikor is egy új népvándorlás jóvátehetetlenül szétzilálhatja a magyarságot. (Ezt nem értette meg Kossuth sem, aki reményét a Duna konföderációba vetette, s nem látta előre, hogy a mindig a nagyobbak kedvező asszimiláció a magyarság végpusztulásához vezet.) A Németh László-féle humánus, de megmaradáselvű nemzeti princípium már csak azért is nélkülözhetetlen, mert bal- vagy jobboldali demagógiával nem is olyan sokára tömegeket lehet megnyerni, és (mutatja a Balkán friss példája) gyűlölet és gyilkolás prédájává tenni. A gondolkodó Németh László tehát fontosabb, mint valaha, mert sem a marxista típusú szocializmus, sem a szabad piaci szemlélet nem nyújt kellő biztonságot a magyarság módus-vivendijének kialakításához.

Kulturális és erkölcsi értékek tették nagyvá válahá Európát, kis és kockára tett sorsú népek számára pedig ez bizonyult a megmaradás és felemelkedés egyetlen útjának, ezt Finnország elmúlt kétszáz éve is bizonyíthatja. S ha jogos aggodalmakkal viseltetnek Európa jelen trendjeit illetően nálunk gazdagabb és nagyobb létszámú népcsoportok, hogyne aggódhatnánk a magyarság jövőjéért. (Melynek végromlása – Széchenyi örökérvényű ígéje szerint – nemcsak nekünk fáj, hanem Európát és a nagyvilágot szegényíti.) A XX. század példája szerint a káoszról a rendpárti igények felé vezethetnek utak, melyek Magyarországot (Hitler- és Sztálin-féle változatokban) egyszer már végromlásba taszították. Holott készen állt és érvényben van ma is egy olyan, végső elvében a keresztyénséggel, Gandhival és sok más hasonlóval meles törekvéssel rokon nézetrendszer, a Németh Lászlóé, amely megóv a gyűlölködéstől, amely nem egyoldalúan Nyugat-Európa orientált, amelynek van szava és őszintén keresi a kapcsolatot a szomszéd népekkel, amely csak türelem és jóindulat, csak műveltség és humánus jegyében fogalmaz meg alapelveket, s amely megtartónak csak olyan nemzeti kultúrát tart, mely nem gyűlöletkeltésre termelt. Éppen ideje volna felismerni, hogy egy magasszintű, igazi nemzeti érzés nem elválasztja, hanem összeköti e népeket. Ne feledjük: csak az érezhet rokonszenvet és tiszteletet valamely más nemzet értékei iránt, aki a sajátjával szemben sem közömbös.

Olyan országépítők, mint István király és IV. Béla, olyan hídépítők, mint Széchenyi után a XX. századnak is megvoltak a nagy, nemzettapasztó géniusjai, Kodály és Németh László. S talán az sem ok és tanulság nélkül való, hogy nem hadvezérek és politikusok váltak irányadó szellemekké, hanem a kultúra, a szellem fenomenjei. És ha Németh László tanulságot és támaszt talált Apáczait és Misztótfalusi Kis Miklóst, Széchenyit és Görgeit megidézve, a számunkra kétes, bizonytalan jövő magyarsága megtalálhatja őt. Ám hogy megtalálhassa, készen kell lennie sok mindennek, s készült és készül is sok minden Németh László életműve körül. Minden bizonnyal vannak olyan alkatú emberek, akiknek kultuszra, kultikus cselekedetre is szükségük van, hiszen a továbbörökítés és az életben tartás ilyesmihez is kapcsolódhat. A nagy pillanat azonban akkor jön el, amikor az író életműve, s a gondolkodó egymást segítve válik irányt és megoldást adóvá.